

Kollaps

Hvordan 3 samfunn fra fortiden forsvant, og hva vi kan lære av det

Konstantinopel 1453 e.Kr

Aztekerne 1521 e.Kr

Karthago 146 f.Kr.

Laget av Nicolai Engeli Godø

Innholdsfortegnelse:

Side 3 – 15	Karthago
Side 16 – 25	Aztekerne
Side 26 – 35	Konstantinopel
Side 36	Hva en kan lære
Side 37	Kilder

Relevante kompetansemål samfunnsfag for ungdomsskolen (LK20)

- Gjøre rede for årsaker til og konsekvenser av sentrale historiske og nåtidige konflikter og reflektere over om endringer av noen forutsetninger kunne ha hindret konflikten
- Drøfte hvordan framstillinger av fortiden, hendelser og grupper har påvirket og påvirker folks holdninger og handlinger
- Reflektere over hvordan mennesker har kjempet og kjemper for forandringer i samfunnet og samtidig har vært og er påvirket av geografiske forhold og historisk kontekst

Etter å ha les om boken «The End of Everything» (2024) av den amerikanske historikeren Victor Davis Hanson, bestemte jeg meg for å lage et hefte basert på bokens konsept; nemlig det å se på noen sivilisasjoner fra fortiden som på ingen måte så sin egen ødeleggelse komme. Hftet kobler så disse historiske hendelsene mot nåtiden, for så og prøve å forstå hva vi kan lære av dem. Den som ikke kjenner sin egen fortid, er dømt til å gjenta den.

Før start; finn ut hva følgende ord betyr, og diskuter dem i fellesskap:

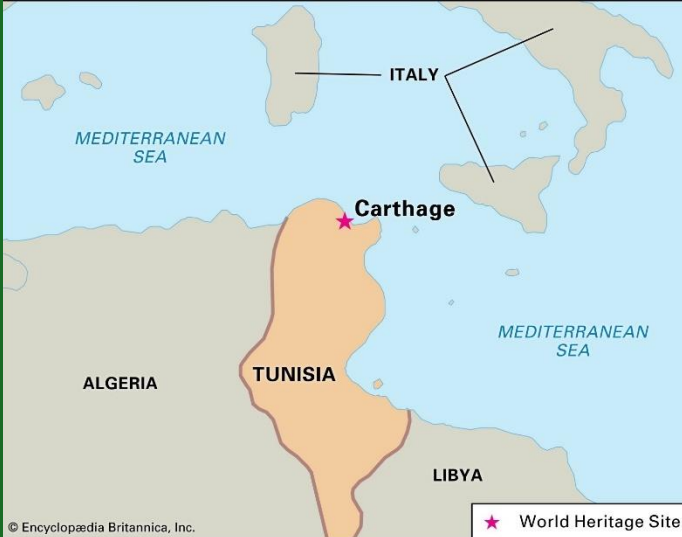
- 1) Dekadens
- 2) Overmot
- 3) Arroganse
- 4) Ignorant
- 5) Luksus
- 6) Selvtilfreds
- 7) Status quo

Laget av Nicolai Engeli Godø. Lærer ved Møre barne- og ungdomsskule Ålesund. Hftet kan fritt brukes i undervisningssammenheng. Skal ikke brukes kommersielt uten ved avtale med forfatter.

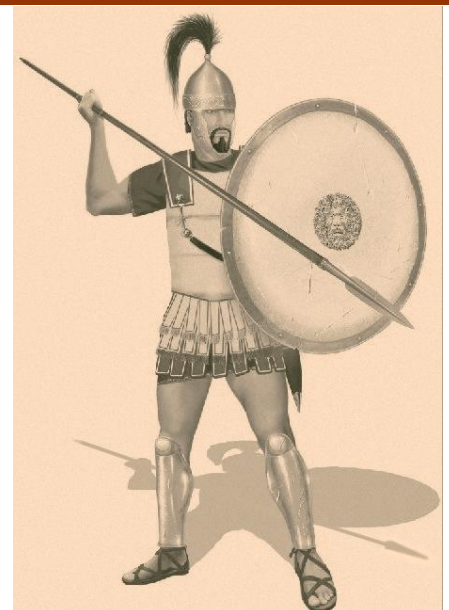

Del 1 - Karthago

© Encyclopædia Britannica, Inc.

★ World Heritage Site

Karthago

Karthago var navnet på byen som lå helt på tuppen av dagens Tunisia. I oldtiden var dette en massiv by som hadde stor innflytelse rundt Middelhavet. Byen ble grunnlagt i 814 f.Kr. av fønikerne, som kom fra områdene rundt dagens Israel. Fønikerne grunnla flere byer rundt om i Middelhavet, men Karthago skulle vise seg å bli den største; både militært og gjennom handel.

Karthagerne var dyktige handelsfolk, og brukte båter til å kjøpe og selge handelsvarer som metall, keramikk og tekstiler. Byen deres var hovedsete for all handel – og med hjelp av rike kolonier ble byen svært stor. Det er anslått at det bodde mellom 400.000 og 700.000 mennesker i kystbyen!

Innbyggere i Karthago ble kalt Karthagerne – eller punere etter hjemlandet Fønikia. Disse folkene var derfor fønikere. Over ser vi bilde av slik en fra Karthago sannsynligvis så ut.

Til venstre ser vi bilde slik en kan anta at byen så ut. Legg merke til havnen deres, som går inn i selve bykjernen. Dette gjorde det utrolig vanskelig for fienden å ta flåten deres da den lå trygt bak bymurene.

Under ser vi bilde av handelsrutene til Fønikerne, med Karthago på tuppen av Tunisia.

Karthagos styrke

Dominans gjennom handel – til havs og på land

Karthago sin militære flåte var den største og mest formidable i antikken - frem til romerne til slutt beseiret den. De hadde både skip som var spesialisert for handel og for sjøslag. Med disse skipene kunne Karthago kontrollere handelsruter og utføre omfattende handel over hele Middelhavet – og etablere fjerne kolonier som spredte deres innflytelse og sikret tilgang til ressurser.

På kartet til venstre ser du bilde av de ulike koloniene til Karthago. Frem til 241 f.Kr. hadde Karthago kontroll over kolonier på Sicilia.

Det var rike sølvforekomster i gruvene i Spania – disse gjorde Karthagerne svært rike, men også misunnet av sine naboer.

De nordlige delene av Tunisia var dessuten svært fruktbart, noe som gav byen mat i overflod til å vokse. Med en stor befolkning fulgte også nødvendigheten av å styre folket på en effektiv måte. De hadde to konger som var folkevalgt, med et senat på 300 medlemmer som var med på å ta avgjørelser. Disse 300 kom fra de rikeste familiene. Ble du valgt inn som senator, var du dessuten valgt på livstid – og tittelen gikk gjerne i arv.

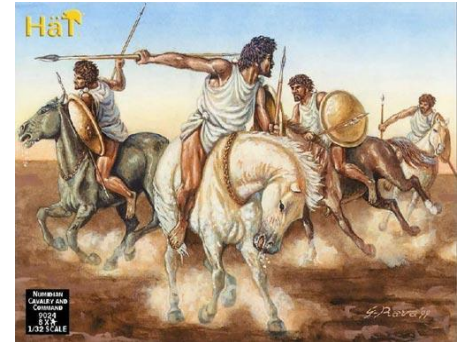
Karthagos styrke

Militær og diplomatisk dominans

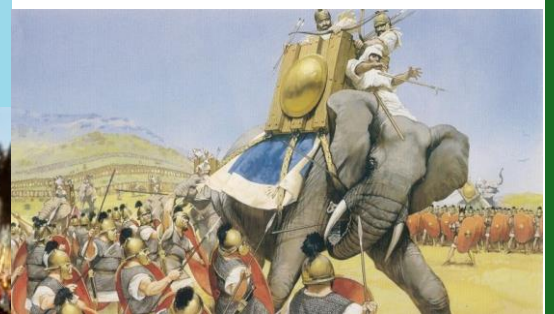
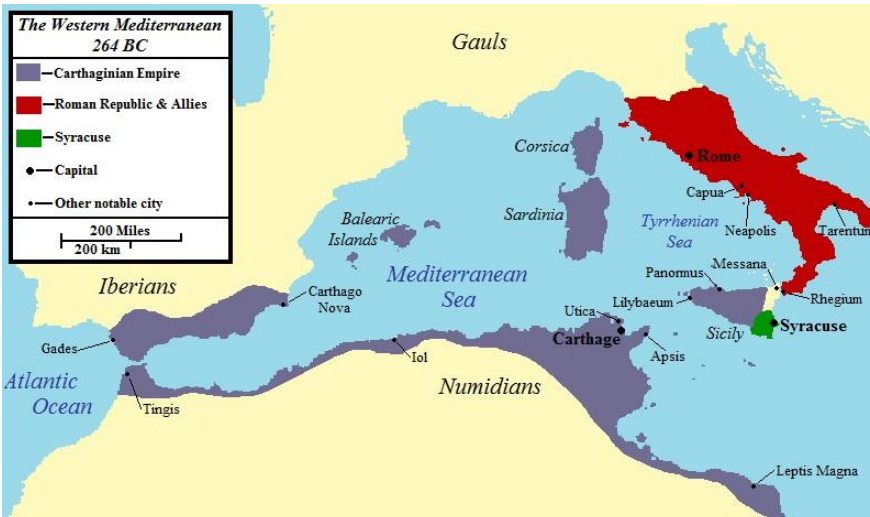
Karthago hadde én hovedfiende; Romerne. Romerne kjempet også om innflytelse og områder i Middelhavet, og som du ser av bildet under, holdt romerne seg på sin halvøy i det vi er kommet til år 264 f.Kr. Frem til Karthagos fall, kjempet de mot romerne i 3 slag; den første puniske krig, den andre puniske krig og den tredje puniske krig. Frem til den tredje puniske krig, klarte Karthago å yte motstand mot romerne, og vant flere slag. Grunner til dette er at de blant annet var svært gode på å skaffe seg mektige venner.

Gjennom diplomati (samtaler, avtaler, trusler etc.) med nabostammer fikk Karthagerne venner i nærområdet.

Karthago krevde at disse kom med årlige betalinger mot at Karthago ikke gikk til angrep på dem. I tillegg til dette kom de dem til unnsetning dersom det de ble angrepet av fiender. Gjennom denne alliansebyggingen kunne de utvide riket sitt, og beskytte dem med de beste soldatene fra hele riket. For eksempel fikk Karthago kavaleri fra nabolandet Numidia, som skulle vise seg å være de beste til hest rundt hele Middelhavet.

Over: Numidisk kavaleri. Kavaleri ble brukt til å hogge ned fienden som flyktet – eller til å rykke fort frem og skyte inn i fiendens stillinger før en skyndet seg tilbake. Under ser vi bilde av en krigselefant som Karthagerne brukte. Disse var så verdifulle og fåtallig at de fikk egne navn i hæren.

Over til venstre: Bilde av Karthagos rike på sitt største, med romerne som truet. (år 264 f.Kr.)

Til venstre: Soldater med spyd, fra den Karthagenske hæren.

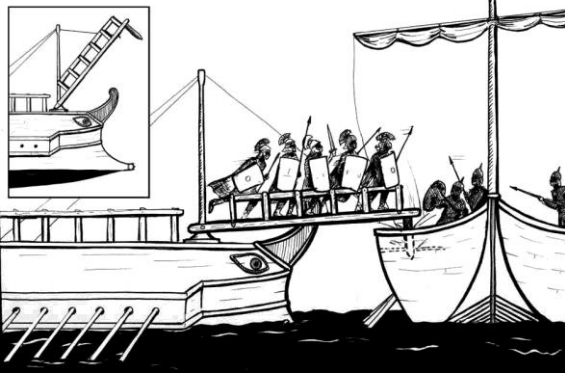

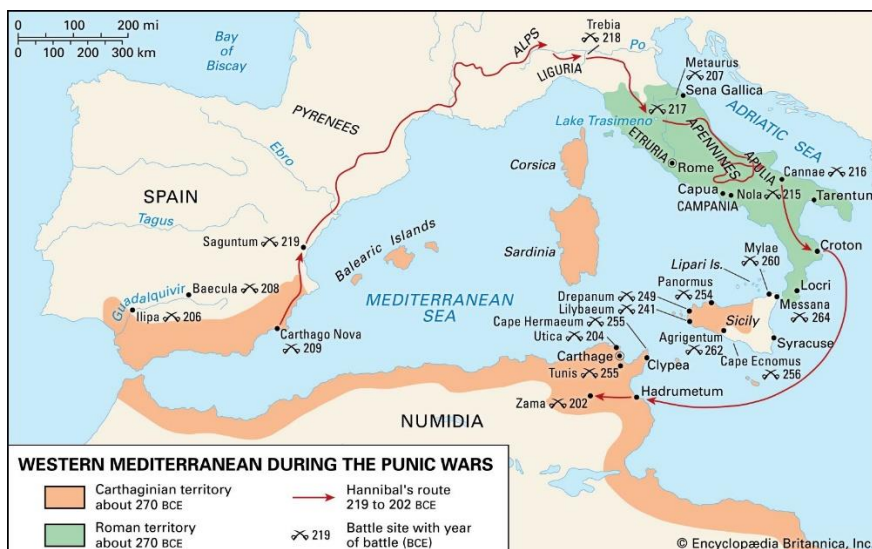
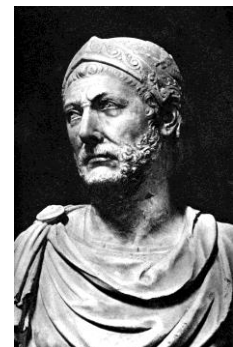
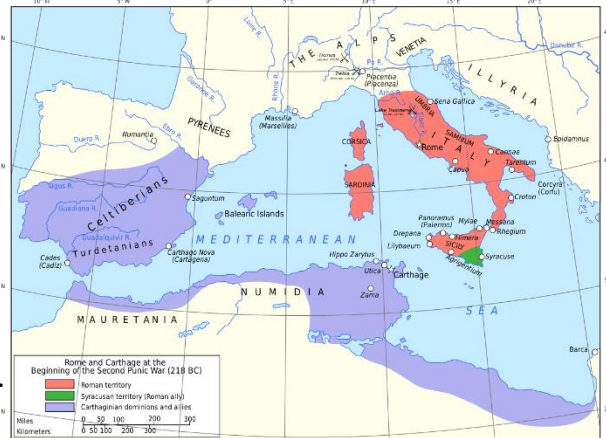
Karthagos fall

Karthago lå i lenge i direkte konflikt med romerne, som holdt til på andre siden av Middelhavet. Romerne var ekstremt dyktige krigere, og erobret til slutt store deler av Europa. Frem til år 146 f. kr var nemlig Karthago en av de mektigste fiendene til Romerriket; en så mektig fiende at de til slutt ønsket å utslutte dem. Det ble ukjempet 3 store kriger mellom Romerriket og Karthago, og disse kalles for de puniske krigene.

Den første puniske krig; (264 – 241 f.Kr) Romerne vinner slaget om Sicilia og fordriver Karthagerne bort fra øya. Romerne var i utgangspunktet underlegne Karthago til sjøs, men utviklet båter og en god marinehær i rekordfart.

Den andre puniske krig; (218 – 201 f.Kr) Den Geniale hærføreren Hannibal fra Karthago går i land med en stor hær i Spania, og går deretter rundt og over alpene og inn i hjertet av Romerriket. Vel inne i romernes territorier, knuser Hannibal de romerske hærene igjen og igjen – og truer til og med hovedstaden Roma. Ved slaget i Cannae, slakter Hannibal den romerske hæren på 70.000 soldater med kun sine 50.000 menn, takket være en genial manøver hvor de latet som om de trakk seg før de omringet romerne fullstendig.

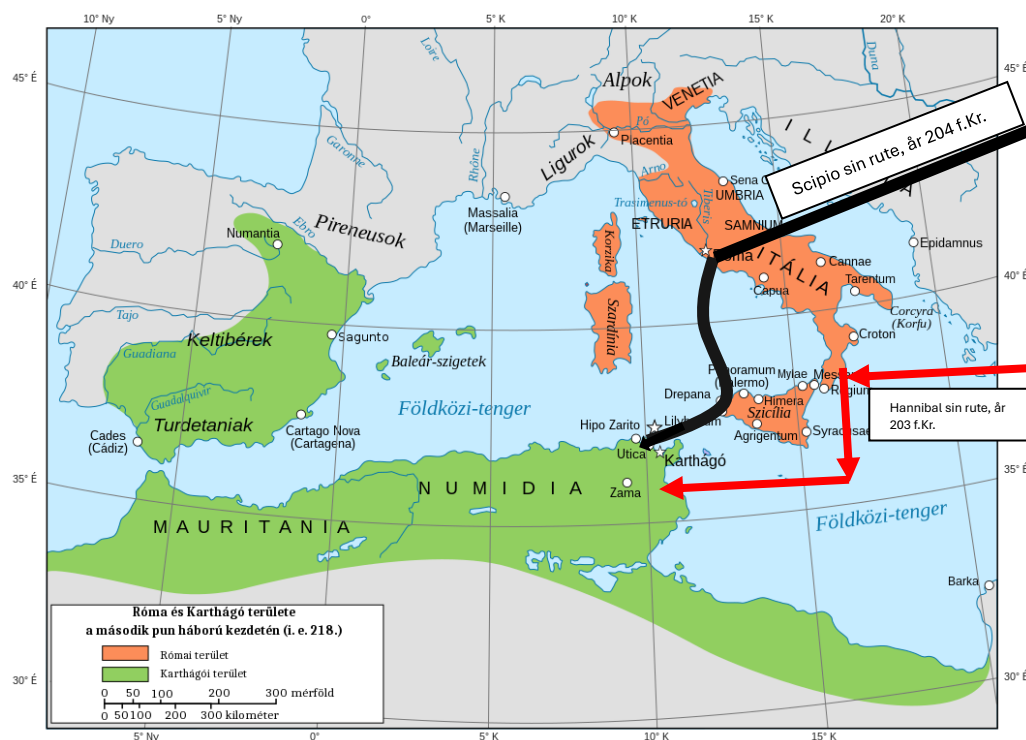

Over: Statue av Hannibal. Venstre: Bilde over Hannibal sin rute gjennom Spania og over alpene. Over kartet ser du bilde av elefanter som ble brukt i Hannibals hær.

Den andre puniske krigs

Hannibal klarte aldri å skaffe en strategisk dominans gjennom sine herjinger i romernes Italia. Romerne derimot, utnyttet sine formidable ressurser, sin overlegne evne til å omstille seg og til å trylle frem stadig nye hærer. Gjennom den briljante romerske generalen Scipio, begynte romerne dessuten med en uventet strategi; I stedet for å konfrontere Hannibal på slagmarken i hjemlige Italia, skulle den romerske hæren sendes direkte til hans hjemland i Karthago. Scipio ledet derfor felttog til Nord-Afrika og truet Karthago direkte, noe som tvang Hannibal til å ta med seg sin arme tilbake til hjemlandet sitt. Året etter møtes de to enestående generalene i slaget ved Zama – rett utenfor Karthago.

Scipio sin rute – ignorerer Hannibal sin hær i Italia og reiser til Sicilia før han fører hæren over til Utica, rett utenfor Karthago

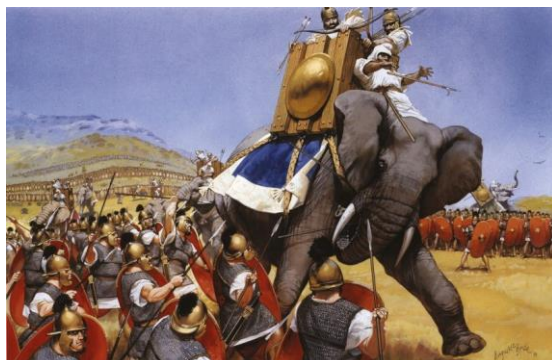
Hannibal blir tvunget til å lede hæren sin tilbake til Karthago, og fører den sannsynligvis over fra det sørlige Italia og hjem.

Slaget ved Zama, 202 f.Kr.

Romerne under Scipio kommer i land utenfor Karthago og oppretter en leir for planlegging av krigføringen som skulle komme. De er raske med å gjøre en genial strategisk beslutning; nemlig å vinne over lokale småkonger på sin side, som så kunne stille med leiesoldater og forsyninger. Masinissas, en numidisk småkonge, slår seg sammen med romerne og tilbyr sine eliteryttere som støtte til den romerske hærens kamp mot Karthagerne og Hannibal. Alliansen og hjelpen til romerne kan bety store fordeler for Masinissas senere – om Karthago en dag skulle falle. I det slaget starter, sender Hannibal sine militærelefanter mot den romerske hæren. Scipio har forutsett denne manøveren, og beordrer sine styrker til å skape åpninger i linjen, slik at elefantene bare løper rett gjennom i stedet for å knuse soldatene.

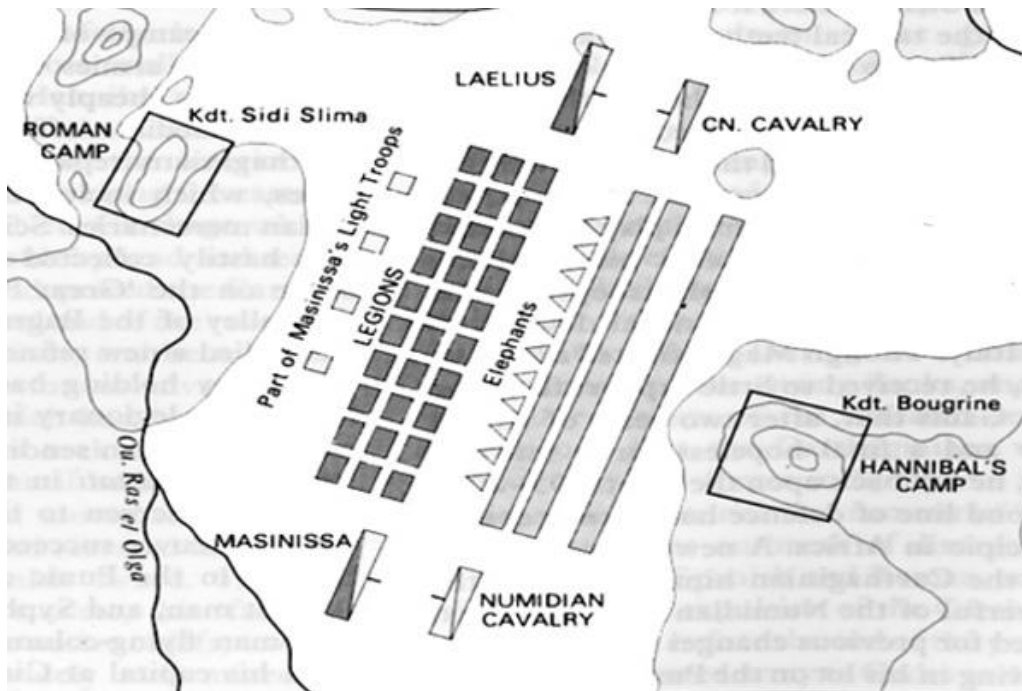
Den romerske generalen Scipio Africanus til venstre. Til høyre ser vi en av elefantene som Hannibal brukte – men her lurt vekk fra soldatenes frontlinje, og dermed omringet og slaktet av romerske soldater.

Den andre puniske krigs avslutning

Fotsoldatene på hver side begynner så å nærme hverandre for hånd-til-hånd-krig, med sverd og spyd. Spente soldater nærmer seg, klare til å slakte hverandre ned. De numidiske rytterne som romerne har vunnet over på sin side, blir så sendt frem mot Hannibals linje. Rytterne møter først Hannibals egne ryttere, som de overvinner. Deretter føres rytterne rundt på sidene til Karthageneners hær, og angriper det som kalles flankene. Dette skaper kaos i rekkene til Hannibals menn.

Scipio har dessuten forberedt fotsoldatene sine på møtet med de nord-afrikanske troppene, og han har trent de opp til å være mer fleksibel enn tidligere. Når de numidiske rytterne hogger inn på sidene og bak soldatene, oppstår panikk. Etter mange års kamper i Italia er mange av soldatene i Hannibals hær demoraliserte og slitne. De kaster fra seg våpnene og begynner å rømme for livene sine. Romerne følger disiplinert etter – og gjør som de har gjort så mange ganger tidligere med klar strategi for hva de gjør med soldater som flukter.

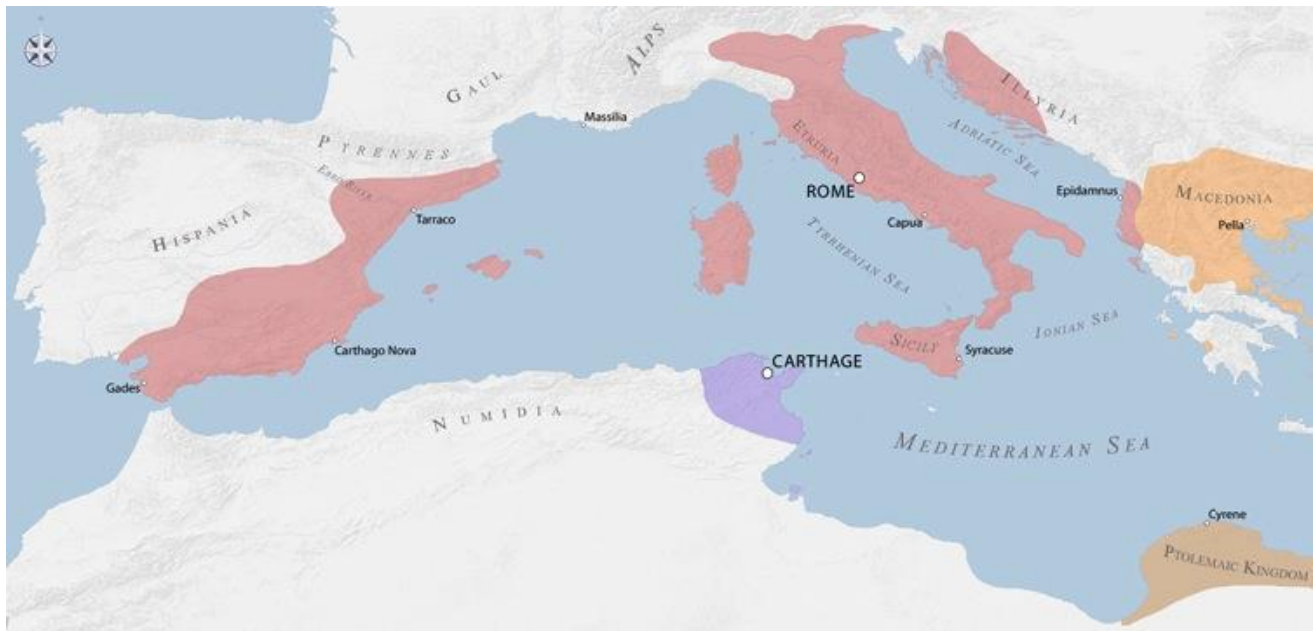
Soldater fra Karthago til venstre, slik de trolig så ut og var bevæpnet. Til høyre ser du romernes sverd – en gladius. Den var kort og sylskarp, men for raske stikk mot fiendens mageregion. Det var viktig å unngå å stikke mot hjertet/lungene da sverdet kunne sette seg fast i ribbeina. Med et stikk mot magen var fienden satt ut av ekstrem smerte.

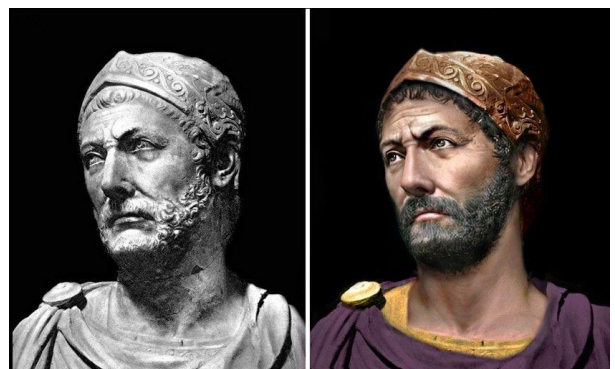
De romerske soldatene følger etter i hurtig tempo, og hogger ned så mange flyktende soldater som de kan. Rytterne – både de allierte numidiske og romernes egne, er spesialiserte for å drepe de som måtte flykte. Med høy fart rir de inn og hogger i de stakkars soldatene som løper for livet mot nærmeste vennlige landsby. Slik fortsetter slaget, helt til omtrent 20.000 soldater fra Hannibals hær er drept – og ytterligere 20.000 er tatt til fange. Til sammenligning, er romernes tap på omtrent 1.500 soldater.

Seieren er et faktum for romerne, og Hannibals hær er endelig beseiret – en hær som gjennom flerfoldige slag tok livet av kanskje så mange som 150.000 romerske soldater gjennom de 15 årene de var til stede i Italia. Under ser du et kart over Middelhavet etter den andre puniske krig. Karthago var nå presset helt tilbake til sitt hjem på sin halvøy.

Hvordan gikk det med Hannibal? Etter den andre puniske krigen nøy han heder, ære og popularitet i hjembyen Karthago. Senere var han nær å bli fengslet av sine egne, og rømte til forskjellige østlige hoff. Hannibal begår selvmord rundt år 182 f.Kr., for å unngå å falle i hendene på Romerne som stadig fikk mer og mer innflytelse også i den østlige del av Middelhavet.

Den tredje puniske krig og Karthagos fall 149 f.Kr. – 146 f.Kr.

Romerne tvang en fredsavtale på Karthago etter nederlaget ved Zama. Dette innebar en rekke strenge militære restriksjoner på Karthago for å hindre at de igjen kunne bli en trussel. Disse restriksjonene inkluderte forbud mot å reise en hær uten uttrykkelig tillatelse fra Roma, og begrensninger på bruk av deres egen marine. Karthago kunne beholde kun ti krigsskip, og de var stort sett kun tillatt for forsvar av kysten eller for å bekjempe pirater, ikke for aggressive militære aksjoner. Dessuten skulle Karthago betale en enorm krigserstatning til Romerne. Beløpet var på så mye som 10,000 sølvtalenter, og dette skulle betales over en periode på 50 år. Denne gjelden var så tung at den skapte en enorm økonomisk byrde for Karthago. Til sist mistet Karthago også store landområder til romernes allierte, blant annet til kongeriket Numidia. Tapet av landområder medførte tap av kontroll over viktige jordbruksressurser og strategiske posisjoner

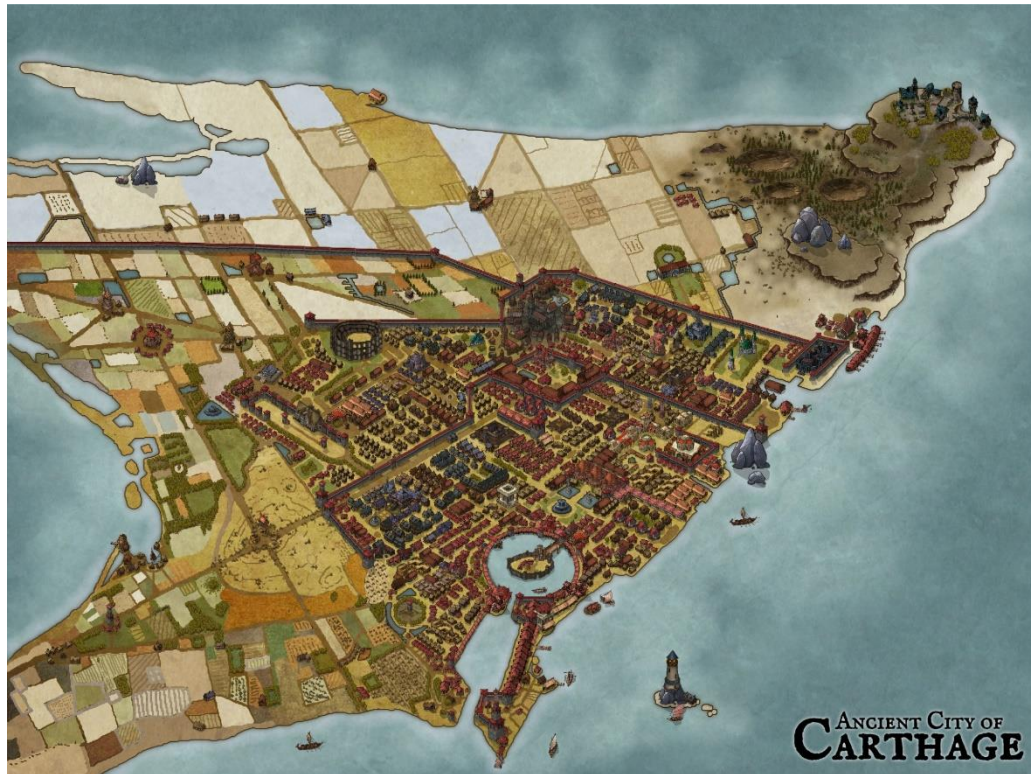
Det var derfor utrolig for romerne da Karthagerne hadde klart å tilbakebetale gjelden sin rundt år 156 f.Kr. Hovedstaden vokste og trivdes, og utviklingen gikk raskt! Deretter begynte de å bygge ut sin egen hær igjen, noe som provoserte romerne.

I 149 f.Kr., ankommer en enorm romersk hær Utica – Karthagos naboby. Lederne av Karthago innser at de har en formidabel fiende i romerne, og ønsker å forhandle frem en fredsavtale. Romerne krever at Karthagerne skal levere fra seg alle våpen de eier til romerne – noe Karthagerne blir med på. Omtrent 200.000 rustninger, og 2000 katapulter skal ha blitt overrekt den romerske hæren. Dessuten ble hele den Karthagenske flåten utlevert og brent ned i havnen i Utica.

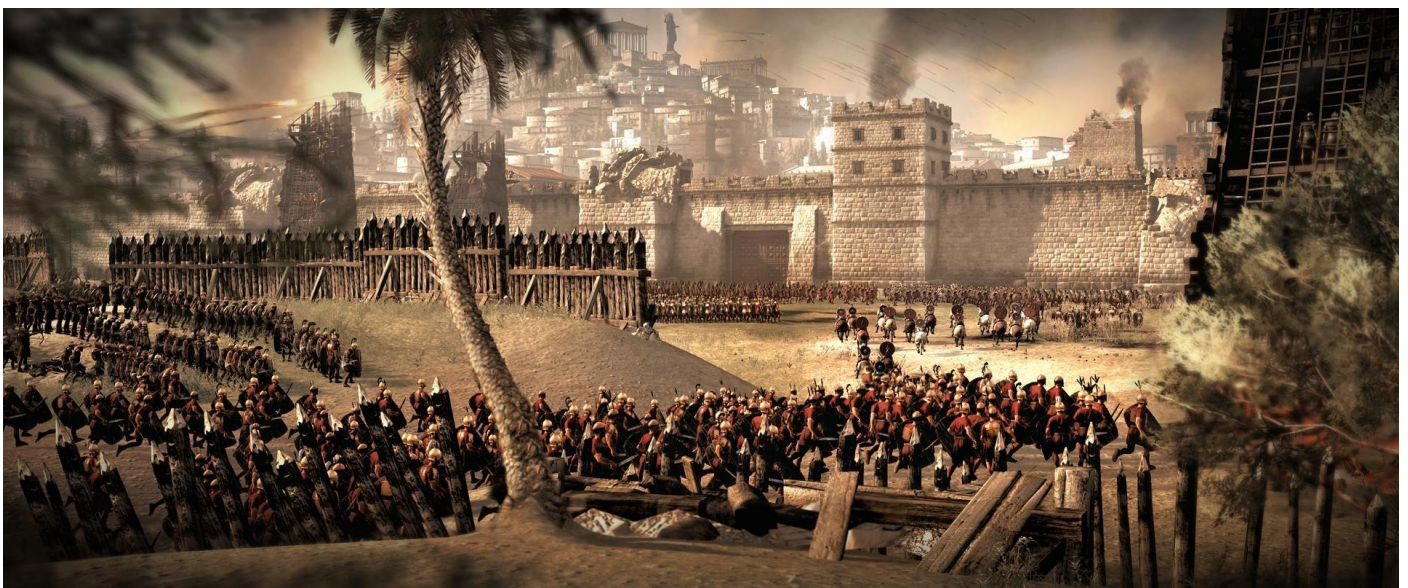

Men håpet om fred tross innleveringen av alle våpen, rustninger, katapulter og båter var ikke nok for romerne. Med en svekket fiende tenkte de romerske lederne at de kunne stille et urimelig krav som måtte føre til krig. På nytt kommer romerne med et fredsforslag; at Karthagerne ødelegger hele byen sin, og flytter til en avsidesliggende plass og oppretter en ny by der. Dette nekter naturligvis Karthagerne å være med på, og de forbereder seg derfor på krig i stedet for. De er raske med å smelte om det de har av metaller, og begynner å produsere spyd og sverd til forsvar. Den tredje puniske krig er i gang.

Selve byen Karthago var en diger by med omtrent 500.000 innbyggere. Den var sterkt befestet med en bymur på omtrent 35 kilometer i omkrets. Byen var tilsynelatende omtrent ugjennomtrengelig, med en 15 meter høy mur ytterst og en 20 meter bred grøft i forkant. Innenfor denne muren fulgte flere forsvarsverk, og en kaserne for soldater som rommet nærmere 25.000!

Karthago viskes fullstendig ut

Tross de enorme forsvarsverkene begynner Romerne å beleire byen i år 148 f.Kr. De romerske soldatene kuttet først mat- og vannforsyninger. Deretter fulgte flere forsøk på å storme byen med beleiringstårn og stiger. Disse angrepene ble stanset av iherdig kriging fra Karthagernes side. Etter flere år med forsøk, sendte Scipio Aemilians (en annen Scipio enn i den andre puniske krigen) i 146 f.Kr. et angrep fra flere retninger. Etter en intens kamp klarte de endelig å bryte gjennom bymurene.

Vel innenfor bymurene utviklet et blodbad seg. Romerne tok seg fra hus til hus og slaktet alle de kom over – kvinner, barn og eldre inkludert. Den systematiske massakren varte i 6 dager – hvor målet var å drepe alle som soldatene kom over. Gater var fylt med lik i det romerne utviste stor brutalitet. De innbyggerne som ikke ble drept, ble solgt som slaver.

Hva skjedde med Karthago?

Etter nedslaktingen av byen ble den plyndret for rikdommer, brent og fullstendig ødelagt. Alt Karthagerne hadde bygd seg opp ble borte for evigheten. Romerne skal ha til og med saltet jorden rundt byen i så stor skala slik at ingen kunne dyrke den igjen. Bygningene i byen ble plukket fra hverandre, og det fantes nesten ikke et spor igjen av byen. Under er det noen punkter som viser hvor fullstendig ødeleggelsen av Karthago var.

Da Karthago ble utslettet av romerne forsvant følgende fullstendig:

- Språket som de snakket
- De litterære verkene som bøker, dikt og skuespill
- All informasjon om astronomi, jordbruk, medisin og navigasjon
- Alt av kunst
- Musikk og dans
- Det meste av den religiøse kunnskapen, som skrifter, ritualer og mytologi knyttet til blant annet Baal

Så fullstendig var ødeleggelsen av Karthago at det meste vi vet om deres kultur er fra andre kilder. De fleste av disse kildene kommer fra romerne selv, som ofte hadde en fiendtlig innstilling til Karthago. Dette betyr at informasjonen vi har om Karthago, kan være preget av romersk propaganda, som satte søkelys på å framstille Karthagerne som barbariske og umoralske. Likevel har arkeologiske funn gitt oss noen glimt av den tapte kulturen.

Avsluttende tanker rundt Karthagos fall

Se for deg at du dro tilbake i tid, 50 år før romerne utslettet Karthago, og besøkte den storslagne byen. Se deretter for deg at du kom i prat med en vanlig innbygger og at du så fortalte han at hele byen snart skulle bli lagt i grus. Du fortalte også at alt som er bevart av tekster i de store bibliotekene skulle gå tapt for alltid, og at språket og resten av kulturen skulle forsvinne fra jordens overflate. Alle han nå så rundt seg skulle ha sine barnebarn fullstendig utslettet eller solgt som slaver. Ingen skulle synge en sang fra Karthago igjen – og ingen skulle fortelle mytene videre.

Innbyggeren hadde nok bare ledd av deg og bedt deg ryke og reise – for noe så tåpelig kommer aldri til å skje, ville han sagt! Bare se på de massive bymurene som har stått i århundrer, ingen trenger gjennom disse! Dessuten er vi «Hannibals» by, hvor dum kan du bli som tror at byen vår noensinne kunne ødelegges? Karthagos fall illustrerer derfor hvor raskt og grundig en sivilisasjon kan bli utslettet. Ofte blir store riker opptatt av å prioritere luksus og velvære, i stedet for samfunnets felles beste og langsiktige sikkerhet. En vanlig innbygger i Karthago følte nok at de var immune mot kollaps, grunnet deres overlegenhet og innflytelse på områdene rundt. Historien viser oss uansett at denne immuniteten fort kan vise seg å være falsk, og at Karthago slett ikke var immun mot noe kollaps uansett hvor store og sterke de en gang var.

Karthago som by varte i omtrent 700 år – fra 814 f.Kr. til ødeleggelsen i 146 f.Kr. Etter at byen var lagt øde og innbyggerne var enten drept eller solgt som slaver, ble byen forbannet av romerne. Det ble bestemt at den aldri skulle gjenoppbygges. 100 år senere beordrer imidlertid Julius Cæsar byggingen av en romersk koloni der Karthago en gang lå. Byen ble en mektig og rik koloni, og du kan den dag i dag besøke ruinene etter romerske villaer som en gang lå der.

Del 2 - Aztekerne

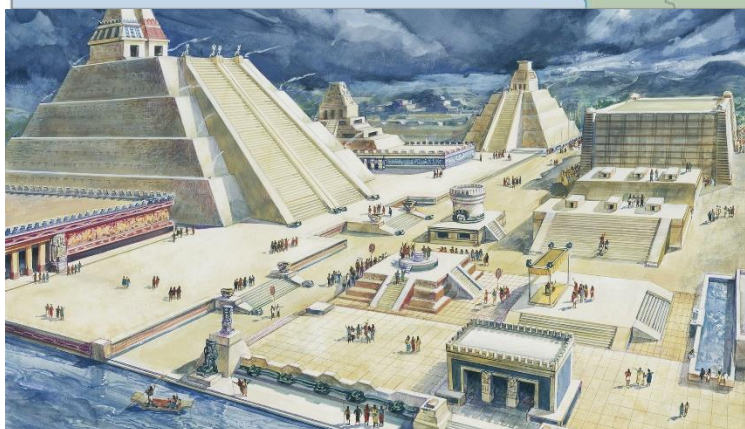

Aztekerne

Aztekerne var en avansert sivilisasjon som blomstret i det som i dag er Mexico mellom 1300- og 1500-tallet. De bodde i store byer, hvor Tenochtitlan var hovedstaden - en by bygd på øyer i innsjøen Texcoco. Byen var kjent for sine imponerende templer, flytende hager, og avanserte kanalsystemer. I dag er hovedstaden i Mexico bygd opp på den gamle hovedstaden til Aztekerne.

Aztekernes samfunn var organisert i sosiale klasser, hvor keiseren (Tlatoani) stod på toppen, etterfulgt av adelige, krigere, prester, håndverkere, bønder og slaver. Familielivet var viktig, og de bodde ofte i store husholdninger med flere flere generasjoner og slektskap til stede.

Aztekernes kultur var rik og mangfoldig, preget av kunst, musikk, dans og litteratur. De skapte vakre skulpturer, mosaikker og fargerike klesplagg. Utdanning var viktig, og både gutter og jenter fikk opplæring, selv om de hadde forskjellige roller i samfunnet.

Religion spilte en sentral rolle i aztekernes liv. De tilba mange guder, hvor Huitzilopochtli, sol- og krigsguden, og Quetzalcoatl, fjærslangen, var blant de viktigste. Solguden trengte daglige ofringer for å fortsette å skinne, noe som gjorde at Aztekerne ofret så mange som 250.000 på toppen av sine pyramider årlig. Ofrene kom som regel fra nabostammene som lå i krig med Aztekerne. Siden Aztekerne var de største og mektigste, kunne de nettopp reise rundt til sine omkringliggende strøk og ta fanger som skulle ofres.

Nede til venstre ser vi en illustrasjon av det som skal være Montezuma, keiseren over Aztekerne som møter de spanske oppdagerne. Nede til høyre ser vi bilde av en Azteker-prest som rituelt ofrer en fange gjennom å skjære ut hjertet og tilby det til solen

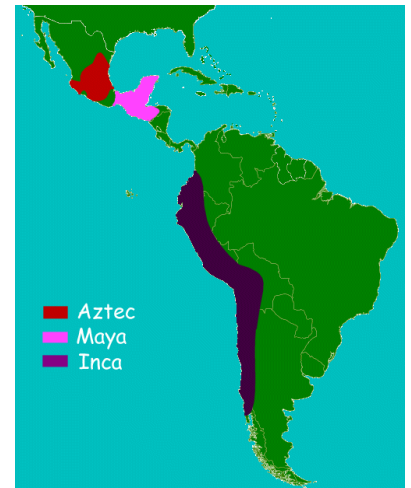

Hvem var Aztekerne?

Aztekerne startet som en nomadisk stamme, men etter hvert etablerte de seg og bygde et stort imperium gjennom krigføring og allianser. Deres militære dyktighet og strategiske ekteskap gjorde det mulig for dem å utvide territoriet sitt. På høyden av sin makt strakte aztekernes rike seg over store deler av dagens sentrale Mexico. Ellers i Sør-Amerika var det to andre store urfolk som regjerte – nemlig Mayaindianerne lengre sør og på Yucatán-halvøya, og Inkaene langs Andesfjellene

Gjennom handel og erobring samlet aztekerne rikdom og ressurser, noe som bidro til deres kulturelle og økonomiske vekst. Tenochtitlán ble en av verdens største og mest avanserte byer på den tiden.

Aztekerne var dyktige og brutale krigere. De brukte spyd og et slags sverd som de kalte Macuahuitl. Dette sverdet var laget av vulkansk glass, kalt obsidian, og var meget skarpt.

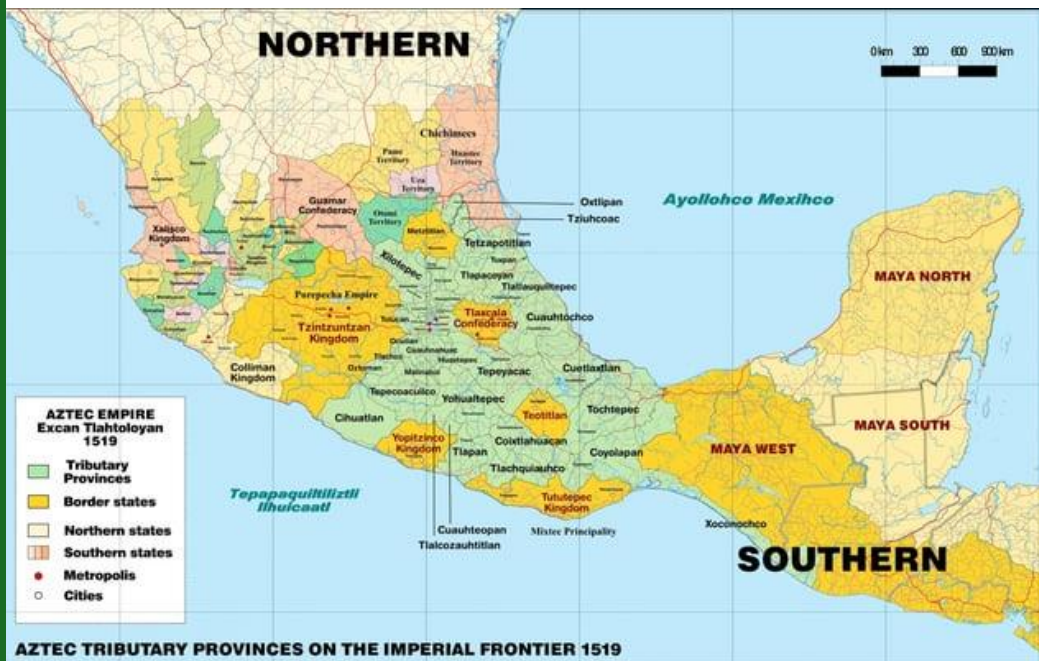

Alle aztekiske gutter fikk militær trening fra ung alder. Når de ble gamle nok, ble de innlemmet i hæren som soldater. Her ble de delt inn i forskjellige klasser, med krigere som "jaguar-krigere" og "ørne-krigere". Siden en stor del av krigføringen var ment for å skaffe slaver, slo soldatene fienden slik at den ikke døde, men falt til bakken og deretter kunne bli tatt til fange og klargjort for ofring.

Aztekernes nabostammer

På kartet under ser du et forsøk på å vise frem de ulike stammene som levde side om side med Aztekerne. Dette var for eksempel Tlaxcaltekerne, Taraskerne, Mixtekerne, Zapotekerne, Texcoco og Tlacopan. Mange av stammene var allierte med Aztekerne, og betalte tributter for å ikke bli erobret. Da Hernan Cortez, den spanske conquistadoren, ankom Tenochtitlan, benyttet han seg nettopp av disse nabostammene som hjelp til krigen mot Aztekerne.

Under ser du en illustrasjon Tenochtitlan, Aztekernes hovedstad. Den var bygd delvis på en innsjø, med broer som forbant den med fastlandet. I byen var det kanalsystemer og fantastiske pyramider og templer, som tok pusten av de imponerte spanjolene.

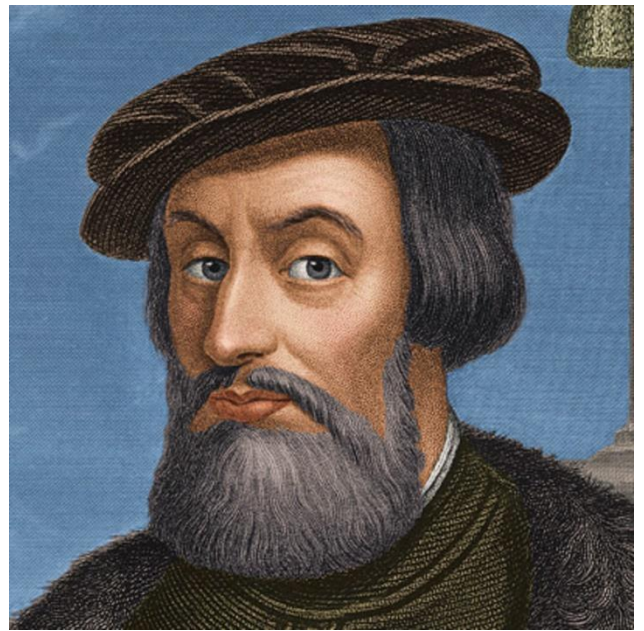

Spanjolene ankommer

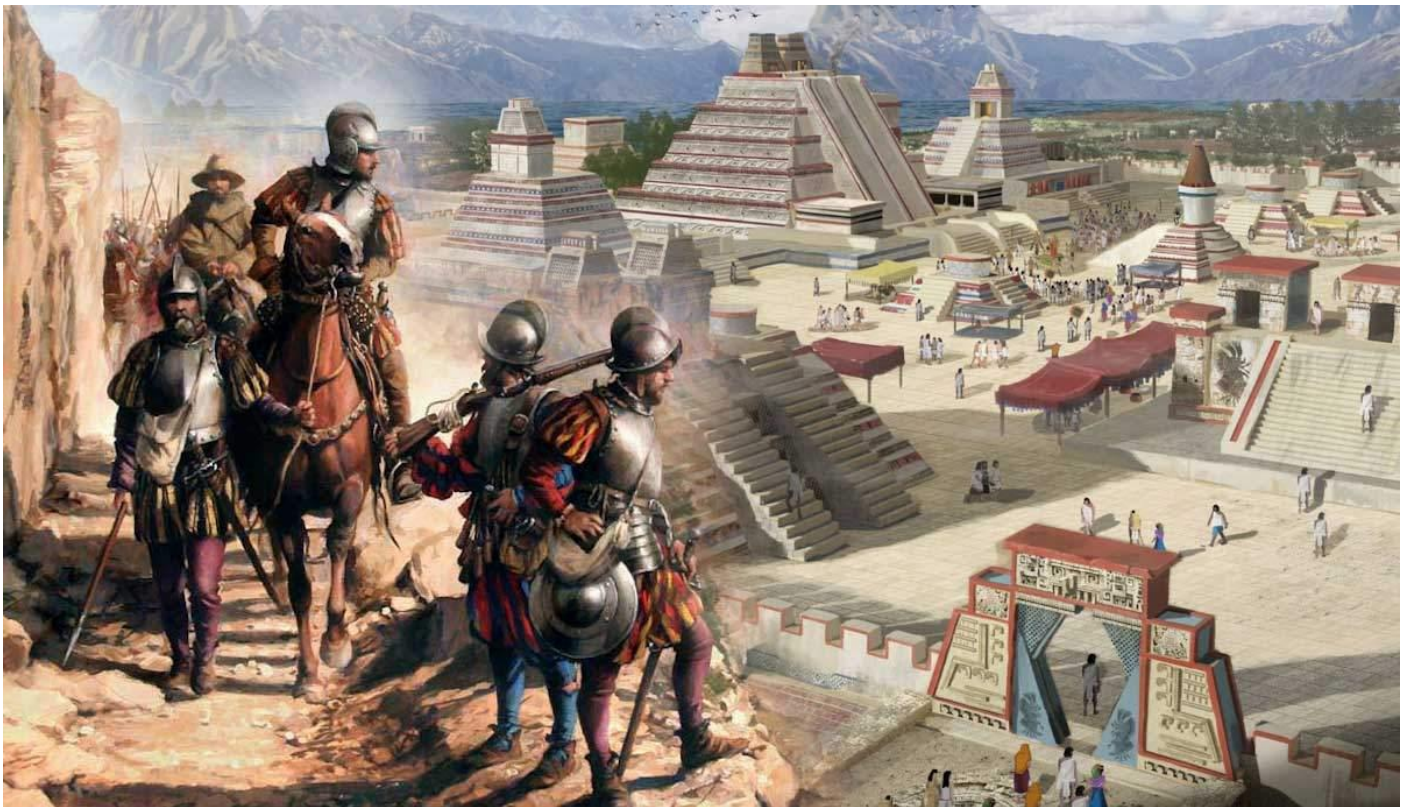
I 1492 oppdager italieneren Christoffer Columbus den nye verden – Amerika, under spanske flagg. Han lander i de karibiske øyer og starter dermed det som skulle bli koloniseringen av hele det amerikanske kontinentet. Noen år senere, i 1519, ankom den spanske conquistadoren Hernán Cortés kysten av det som nå er Mexico med rundt 600 soldater. Cortés hørte rykter om et mektig rike i innlandet, og han bestemte seg for å finne og erobre det.

På vei mot Aztekernes hovedstad, Tenochtitlán, dannet Cortés allianser med flere innfødte stammer som var fiender av aztekerne, inkludert Tlaxcaltekerne. Disse alliansene ga ham flere tusen ekstra krigere og verdifull lokalkunnskap.

Da Hernán Cortés og hans styrker nærmet seg Tenochtitlán i november 1519, ble de mottatt med stor nysgjerrighet og en viss grad av ærefrykt av aztekerne. Keiseren Montezuma II ønsket å unngå konflikt og inviterte Cortés og hans menn inn i byen. Blant annet trodde Montezuma II at de merkelige spanjolene med kruttvåpen, stålrustninger og lys hud var gudeskikkelser som var profetert om.

Cortés og hans menn ble innkvartert i et av palassene i Tenochtitlán, og det tok ikke lang tid før spenningene mellom spanjolene og aztekerne begynte å bygge seg opp. Cortés fryktet et opprør og bestemte seg for å ta kontroll over situasjonen på en dristig måte.

Aztekernes fall

Vel inne i Aztekernes hovedstad som gjester av kongen, tok Cortes og spanjolene Montezuma II til fange. I fangenskap ble han brukt som en marionett, eller dukke, som gjorde det spanjolene fortalte ham. Dette skapte stor uro i riket. Under et opprør blir Montezuma II drept, og spanjolene må flykte fra byen. De forsøker å flykte på natten, men blir oppdaget. Spanjolene må derfor stride seg ut av byen og lider store tap. Hendelsen kalles «sorgenes natt».

Hernan Cortez bestemmer seg så i 1521 å dra tilbake til den mektige hovedstaden for å erobre den. Han inngår flere allianser med aztekernes nabostammer som har lidd under aztekernes terrorstyre. I mai 1521 begynner en storslått beleiring av byen hvor forsyningslinjer blir blokkert og akvedukter blir ramponert. På denne måten sultet befolkningen. Syke og sultne blir innbyggerne i Tenochtitlan nødt til å forsvare seg mot avanserte spanske Conquestadorer. Våpen av stål og geværer er ingen sak mot Aztekernes primitive rustninger. Dessuten klarer ikke obsidiansverdene å trenge gjennom de sterke rustningene til spanjolene. Med hjelp av nabostammene, stormer soldater byen og ødelegger og tar livet av aztekerne i et evig blodbad.

Spanjolenes overlegne våpenteknologi

Hernán Cortes menn talte omtrent 900 Conquistadorer da han beleiret og inntok Aztekerens hovedstad i 1521. Med hjelp av hevnlystne nabostammer som Tlaxcala, klarte spanjolene å overvinne flere hundre tusener av innbyggere i Tenochtitlán. Under følger en kort oppsummering av spanjolenes våpen- og rustningsteknologi som gjorde de militært overlegne.

(1) Stål: Spanjolene hadde rustninger og hjelmer av stål. Stålet spanjolene brukte kom fra byen Toledo, og Toledo-stål var kjent for å være det beste og sterkeste stålet i hele verden på den tiden. Til sammenligning brukte Aztekerne treklubber med skarpe obsidian-stener som sine våpen. Disse var effektive mot lettere rustning som ble brukt i området på den tiden – siden de selv ikke hadde funnet opp hverken kobber, bronse, jern eller stål. Stålet var derfor ugjennomtrengelig mot Aztekernes macuahuitl.

(2) Arkebuse: (hakebørsen, tidlig utgave av den moderne riflen). Selv om den var treg å avfyre, var den svært kraftig. Det tok omtrent ett minutt å lade den om, men når en først fyrte av, kunne kulen lett trenge gjennom både 3 og 4 aztekerkrigere på én gang. Derfor ble soldatene med hakebørser stilt på rekker med opptil 30 i lengden, og fyrte deretter av i omganger. I tillegg ble de støttet av de moderne armbrøstene.

(3) Armbrøst: De toppmoderne armbrøstene fra 1500-tallet var meget kraftige og forsterket med stål. Boltene ble avfyrt med ekstrem fart, og kunne lett gå gjennom og drepe flere på en gang. De som avfyrte armbrøstene, ble stilt opp sammen med Arkebusene, og de kunne dermed holde en strøm av prosjektiler gående mot Aztekerne.

Spanjolenes overlegne våpenteknologi

(4) Hester: Når en Conquistador var utstyrt med stål fra Toledo, og i tillegg var plassert oppå hesteryggen, var det lite Aztekerne kunne gjøre. De innfødte hadde heller aldri sett hester før, og trodde først at spanjolene var kentaureer (skapninger som er halvt hest, halvt menneske). Med lange lanser er det beretninger om spanjoler som red frem og tilbake mellom spanjolenes og aztekernes rekker og spiddet fiende etter fiende i timevis.

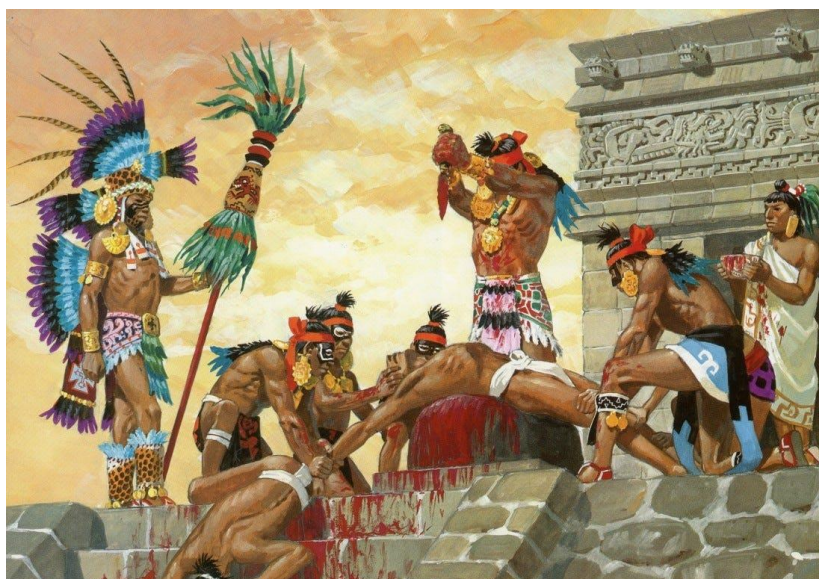
(5) Mastiff-hunder: Spanjolene hadde også svære kamp-hunder med seg til den nye verden. Disse var av rasen mastiff, og veide mellom 50 til 90 kilo. Disse skapningene var trent til å jakte ned og drepe mennesker på kommando, og de skremte Aztekerne, som selv kun hadde erfaringer med hunder gjennom sine Chihuahua.

(6) Europeisk militærfilosofi vs. Aztekernes:

Europeernes måte å drive krigføring på var å få presset fienden i organiserte slag, vinne landområder og dytte fiendens soldater så langt bak som mulig. På denne måten kunne en da forhandle om fred og overta nye landområder fra fienden. For Aztekerne var krigføring en måte å skaffe fanger på slik at de kunne ofres. Målet var å klubbe ned fienden og ta dem med tilbake til hovedstaden. En slik tilfeldig måte å drive krig på var underlegen den spanske, og førte til et enormt strategisk overtak for europeerne.

(7) Aztekerne som døds-kult: Hernán Cortes ønsket ikke i utgangspunktet å ødelegge den fantastiske hovedstaden Tenochtitlán, men i møte med Aztekernes ekstreme levesett, snudde han. Aztekerne ritualiserte og normaliserte det å ofre mennesker med å rive ut hjertene deres og tilby det til gudene. Kroppene ble gitt som mat til befolkningen – altså var de kannibaler. På mange måter kan de systematiske massebordene som Aztekerne drev med sammenlignes med Nazi-Tysklands Holocaust. Cortes bevitnet venner som ble ofret på denne grusomme måten, noe som satte dype spor i ham.

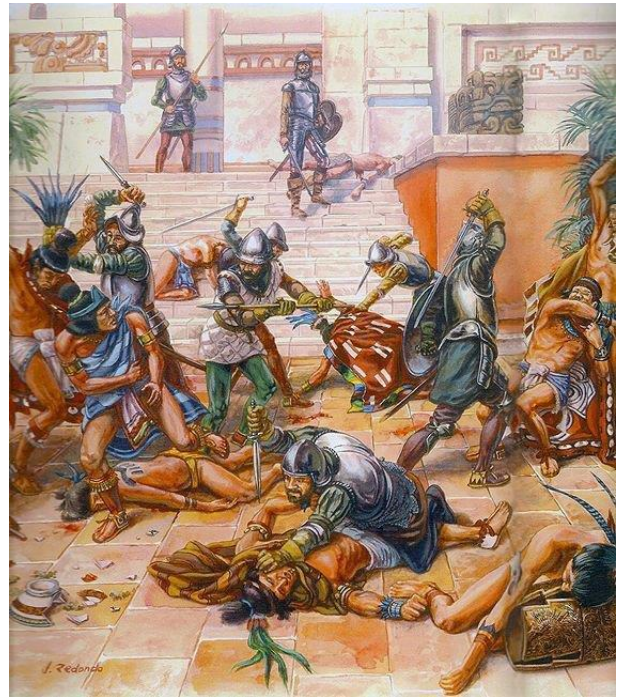

Aztekerne forsvinner for all tid

Den 13. august 1521 overga Cuauhtémoc seg, som var den nye Aztekerkongen, til Cortés, og Tenochtitlán falt. Byen var i ruiner, og aztekernes rike var erobret. Etter erobringen begynte Cortes gjenoppbyggingen av Tenochtitlán, som ble grunnlaget for Mexico By, hovedstaden i Ny-Spania. Den aztekiske befolkningen led under spansk styre med tvangsarbeid, sykdom og kulturell undertrykkelse. Mange aztekiske tradisjoner og kunnskaper gikk tapt.

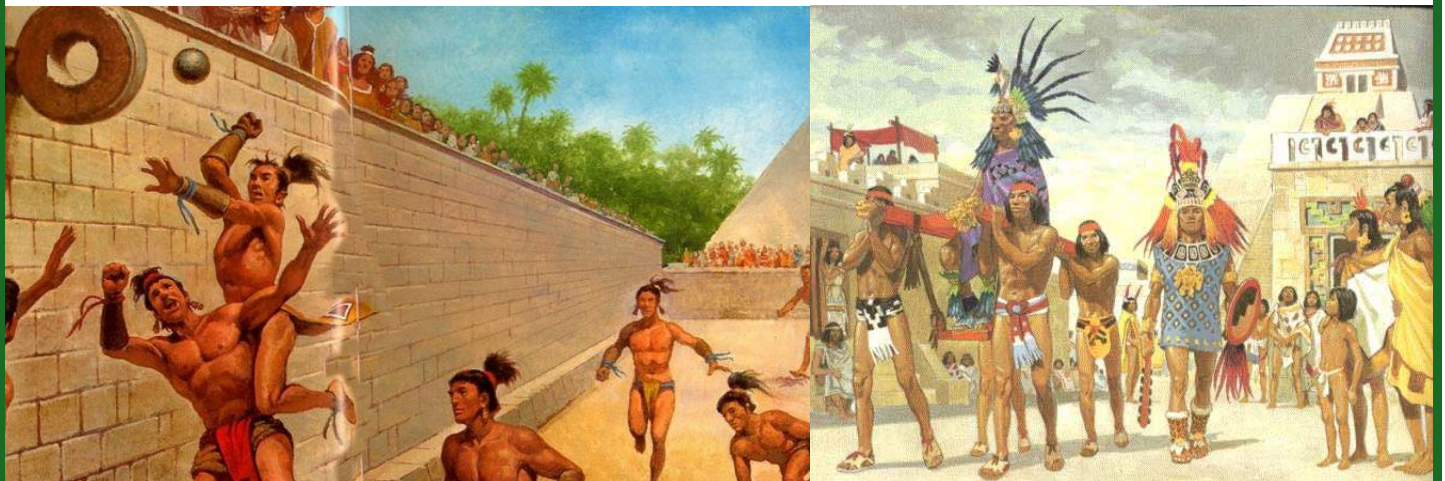
I dag finnes det ingen spor av den opprinnelige aztekiske hovedstaden. Dessuten ødela spanjolene aztekernes templer og helligdommer, inkludert den storslåtte Templo Mayor, som var sentral i deres religiøse liv. Religiøse artefakter ble ødelagt eller stjålet. Aztekernes religiøse praksiser, som menneskeofringer, ble forbudt og undertrykt. Spanjolene påtvang kristendommen og bygde kirker på ruinene av aztekiske templer.

Videre forsvinner følgende:

- Aztekernes språk som blir gradvis fortrent av spansk
- Aztekiske bøker (kodekser), som inneholdt verdifull informasjon om deres historie, vitenskap og kultur, fordi spanjolene anså disse som hedenske.
- Mye av deres kultur og tradisjon

Ødeleggelsen av aztekernes kultur var omfattende og nesten total. Deres hovedstad Tenochtitlán forsvant, deres språk og litteratur ble nesten utslettet, og deres religion og sosiale struktur ble fullstendig omformet. Det vi vet om aztekerne i dag, kommer fra spanske kilder.

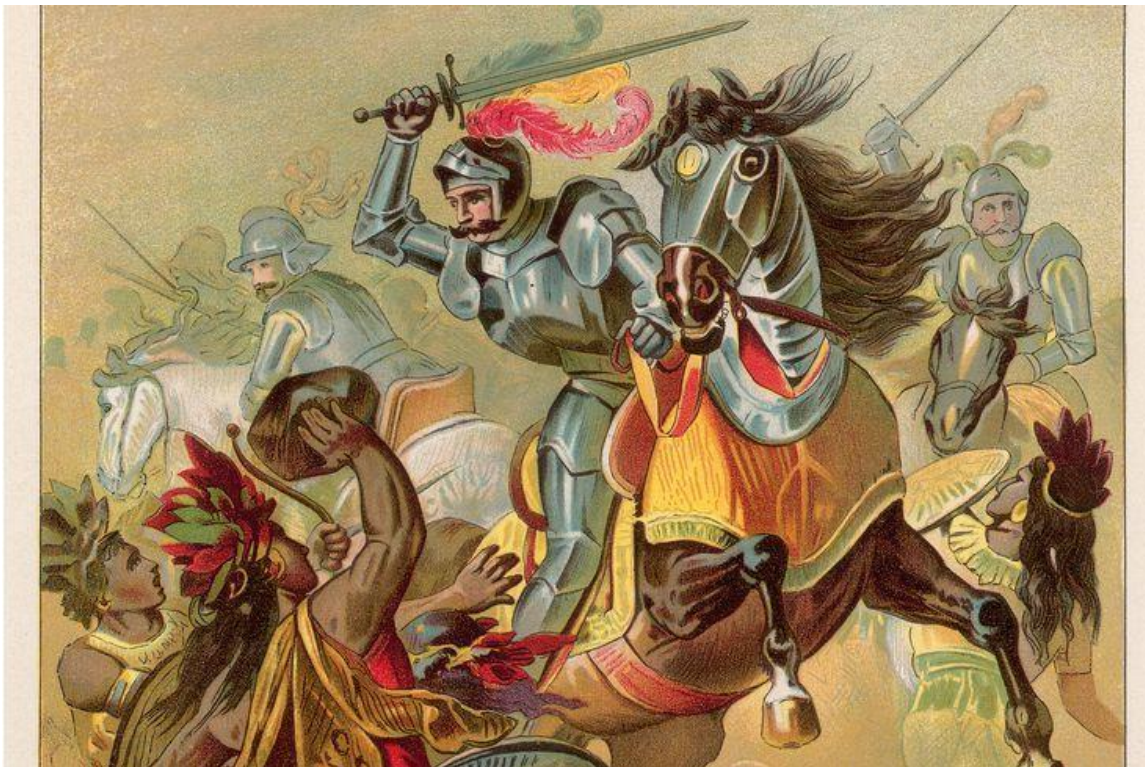

Avsluttende tanker rundt Aztekernes utslettelse

På samme måte som med Karthagerne, ante virkelig ikke Aztekerne at en total ødeleggelse av deres sivilisasjon var forestående. Bare noen tiår før spanjolenes ankomst, levde de innfødte som vanlig og undertrykte sine nabostammer. Dersom du møtte et omstreifende lag av aztekerkrigere utenfor Tenochtitlán i 1490 og fortalte dem at hele byen deres snart skulle gå opp i røyk, ville de i likhet med handelsmannen fra Karthago også bare ha ledd av deg. For dem var Aztekerriket det mektigste riket i hele deres verden. Ja – de hadde fiender, men de var blitt såpass store at de nå anså seg selv som ustanselige.

Aztekerne var overmodige. I det Hernán Cortez gikk inn i byen Tenochtitlán med gulltørst og forakt, talte hans menn knappe 600. Likevel klarte disse få å velte hele imperiet til Montezuma. Igjen er overmot og dekadens en del av forklaringen på hvorfor Aztekerriket falt på så kort tid, og så fullstendig. I dag kan du kun lese og høre om Aztekernes fortidige kultur – ikke besøke deres vidunderlige byer nå i dag. Mexico By ble grunnlagt og bygget på toppen av Aztekernes mektige hovedstad – og visket dermed ut alt av original bebyggelse. Befolkningen ble enten drept eller gjort til slaver, og språket forsvant. Deres religion med menneskeofringer som Spanjolene så på med stor forskrekkelse, forsvant raskt. På kort tid var Aztekernes utfoldelse borte for all tid.

Del 3 - Konstantinopel

Konstantinopel – hovedstaden til Bysantinerne

På kartet under ser du bilde av det bysantiske riket – det vil si den delen av Romerriket som overlevde de germanske folkenes invasjon på 400-tallet e.kr. Du har tidligere lest om romerne – da de tok Karthago og ødela deres sivilisasjon.

Goterne – som de ble kalt, kom fra de germanske områdene nord for Rhinen og Donau, og avsatte den romerske keiseren i 476

e.kr. etter flere kriger. Det øst-romerske riket, eller Bysants, overlevde disse invasjonene og ble til slutt et stort og mektig imperium som hadde byen Konstantinopel som hovedstad. Byen skulle vare i 1000 år og blomstret som en gresk koloni ved bosporsstredet – det stredet som skiller Asia fra Europa i dag.

Selve byen Konstantinopel (som er dagens Istanbul i Tyrkia) var hovedstaden i det bysantinske riket. Byen ble grunnlagt av keiser Konstantin den store i 330 e.Kr. og ble raskt et viktig økonomisk, kulturell og politisk senter.

Til venstre ser du Hagia Sofia – en kirke som ble bygd av den romerske keiseren Justinian på midten av 500-tallet e.Kr. Kirken ble etter 900 år gjort om til en moske etter Konstantinopels fall i 1453. På bilde ser du kirken slik den så ut uten bønnetårn (minaret). Til høyre ser du Konstantin den

Fire grunner til at Konstantinopel ble en viktig by

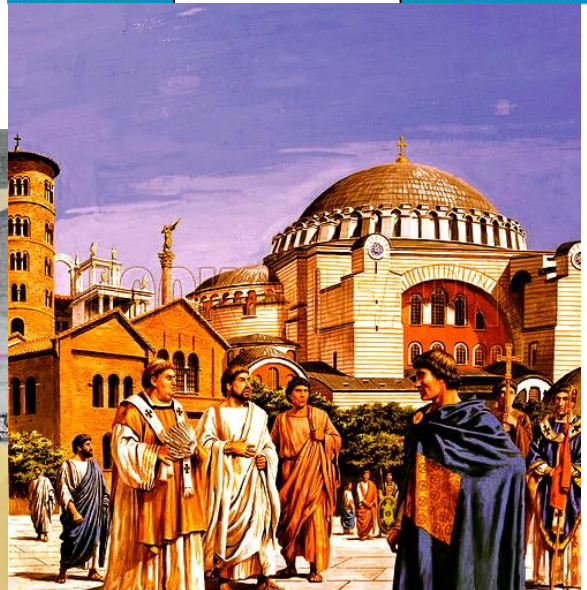
(1) **Strategisk beliggenhet:** Byen lå på en kritisk handels- og militærvei mellom Europa og Asia, samt mellom Svartehavet og Middelhavet.

Når to landmasser skilles av et sund som går imellom, kalles det et stred. Bosporosstredet er navnet på stredet som skiller Europa og Asia – og de som kontrollerte dette, kunne samle inn toll for de som ønsket å reise igjennom. På denne måten ble Konstantinopel rike og mektige. Dessuten hadde byen vann på tre sider – noe som gjorde den særdeles enkel å forsvare. Byen fungerte derfor også som en trygg base for militære operasjoner og en stabil hovedstad for det bysantiske riket.

(2) **Økonomisk Sentrum:** Konstantinopel var en viktig handelsby med tilgang til nødvendige ressurser som hvete.

Konstantinopel var en sentral handelsby som forbandt øst og vest. Dens plassering på handelsruter mellom Europa, Asia, og Afrika gjorde den til et naturlig sentrum for handel. Som nevnt over gjorde tollinntektene byen svært rik. Byen hadde også livlige markeder hvor alle slags varer ble solgt; krydder, korn, silke og andre handelsvarer. Som et økonomisk senter tiltrakk byen kjøpmenn, bankfolk og investorer fra hele den gamle verden, noe som igjen bidro til utvikling.

Fire grunner til at Konstantinopel ble en viktig by (forts.)

(3) Religiøs og Politisk Sentrum: Byen var hovedstad i det bysantinske riket, kjent som "Nye Roma," og et senter for kristendommen. Store kirker ble anlagt her, som Hagia Sofia. I Konstantinopel satt også den øverste lederen for den kristendommen som ble utøvet i østlige områder, som vi kaller for den ortodokse kirke. Lederne i den ortodokse kirke kalles for patriarker, og den fremste patriarken satt i Konstantinopel. Byen ble en viktig destinasjon for pilegrimer, og for teologiske studier. Som hovedstad var det også her keiseren hadde sitt sete og styre riket sitt fra.

(4) Forsvarsverk: bymurer. Konstantinopel var ikke bare plassert trygt med havet som naturlig beskyttelse, men byen hadde også enorme murer som omkranset den. Murene ble konstruert mellom år 408 og 413 e.Kr. under keiser Theodosius II. Den besto av tre deler; en lavere ytre mur, en indre hovedmur, som var over 12 meter høy og 5 meter tykk, med tårn plassert med jevne mellomrom, og en dyp vollgrav foran de ytre murene for ekstra beskyttelse. Til og med langs havet var byen befestet med sjømurer som skulle forhindre angrep fra sjøen. Ikke nok med det de bysantinske innbyggerne lagde også et formidabelt forsvarsverk med jernkjetting som ble hevet mellom sundet for å stanse fiendtlige skip!

På bilde til høyre ser du restene av bymurene som står den dag i dag. Da Ottomanerne inntok Konstantinopel i 1453, brøyt de seg gjennom muren på ett punkt, men lot resten stå til videre beskyttelse.

Nede til høyre ser du bilde av kjettingen som ble brukt til å stoppe fiendtlige skip i å ta seg inn i byen via sjøveien.

Oppe til høyre ser du bilde av det som skal være Sankt Anatolius, en tidlig patriark. Den dag i dag velges nye patriarker som fortsatt styrer fra det som en gang var Konstantinopel, men som i dag er Istanbul.

Konstantinopel gjennom historien frem til fallet i 1453.

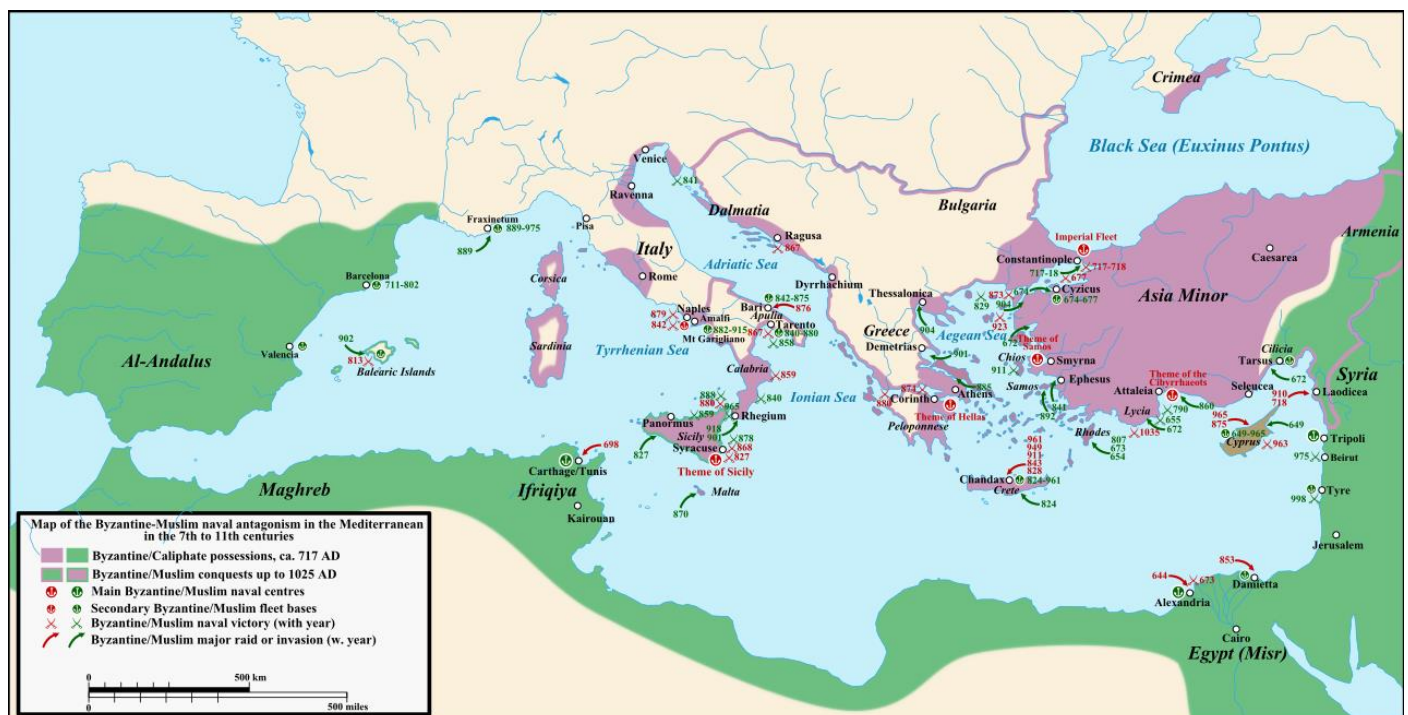
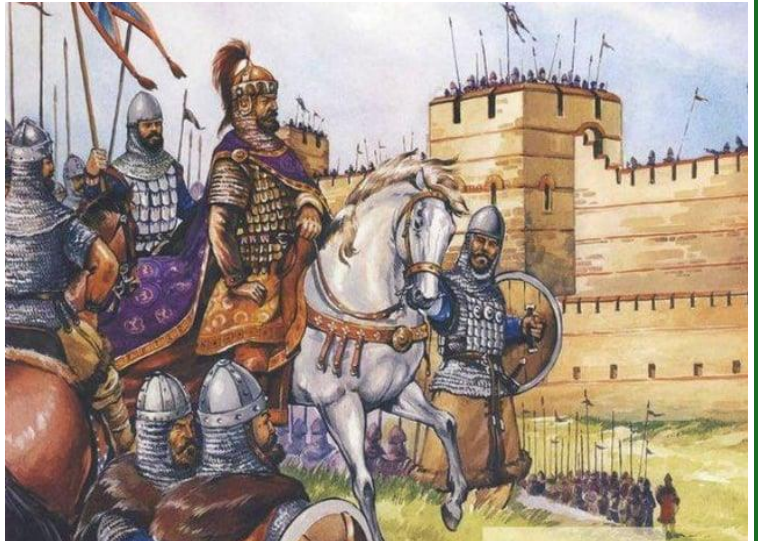
Konstantinopel har gjennom historien spilt en avgjørende rolle som bro mellom øst og vest og som en storby i det bysantiske rike. Det er kritisk å legge merke til at byen var svært viktig i middelalderen – den var omtrent umulig å innta, og den var svært viktig for handel. Dessuten ble den et senter for østlig ortodoks kristendom, noe som førte til at mange land og bystater kom Konstantinopel til unnsetning dersom de ble truet av fiender. Under følger noen eksempler på hjelp som bysantinernes hovedstad mottok gjennom århundrene:

Eksempel 1: De muslimske araberne angriper og beleirer byen (674-678 e.Kr.).

Svar: Det bysantiske riket fikk støtte fra kristne allierte, inkludert armenere, som hjalp med å forsvare byen mot den første arabiske beleiringen.

Eksempel 2: De muslimske araberne beleirer byen igjen (717-718 e.Kr.).

Svar: Konstantinopel mottok hjelp fra bulgarerne under Khan Tervel, som angrep de arabiske styrkene og hjalp til med å bryte beleiringen.

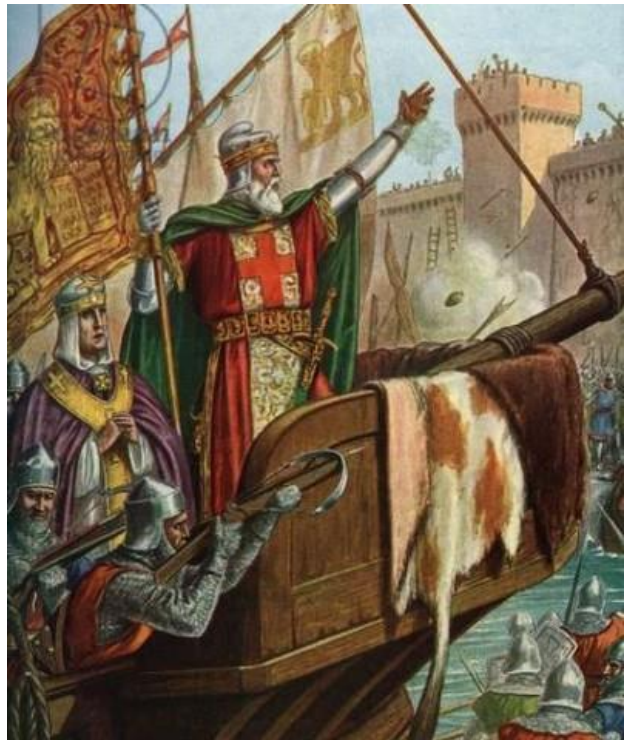

Over ser du et kart over hvor de muslimske araberne hadde erobret områder og lagt under sin kontroll (grønn), og hvor Bysants hadde kontroll, med Konstantinopel som hovedstad (frem til 1100-tallet e.Kr.).

Eksempel 3: Korstogene (1096-1099 e.Kr. og 1204 e.Kr.).

Korstogene ble etablert av de kristne i Europa under Paven for å frigjøre den hellige byen Jerusalem fra muslimenes erobring og kontroll. Korstogene sverget i starten å beskytte Konstantinopel fra muslimene, men under det fjerde korstoget i 1204. e.Kr. førte interne konflikter til at de beleiret og inntok Konstantinopel. Frem til 1261 ble da byen under latinsk kontroll, i motsetning til bysantinsk. I 1261 klarte imidlertid den bysantinske hæren å gjeninnta byen deres og etablere kontroll.

Eksempel 4: Ottomanenes beleiring (1396 e.Kr. og 1422 e.Kr.).

Ottomanene marsjerer mot Konstantinopel med mål om å beleire og innta byen. De blir imidlertid stoppet av flere europeiske makter, blant annet Ungarn og en allianse av kristne riddere. De kristne ridderne fra Europa var katolikker – en annen gren av kristendommen enn de ortodokse kristne som hadde sitt hovedsete i Konstantinopel. Likevel hjalp disse ridderne til med å forsvare byen siden de ikke ønsket at den skulle falle til de muslimske ottomanene – de var solidariske tross forskjellene. Dersom byen falt til ottomanene, ville det dessuten føre muslimene nærmere Europa og dermed true resten av kontinentet.

Befolkningen i Konstantinopel var vant med å få hjelp av andre bystater, makter og land i Europa dersom fienden truet. De hadde også en gudommelig overbevisning om at den eldgamle kristne og hellige byen aldri kunne falle – og dersom fienden virkelig skulle nærme seg et gjennombrudd av de tykke bymurene, var de overbevist om at Gud selv ville beskytte byen. Konstantinopel var jo hovedsete for de ortodokse kristne, grunnlagt av de første kristne, og med en stor hellig kirke i Hagia Sofia som hadde stått i nesten tusen år!

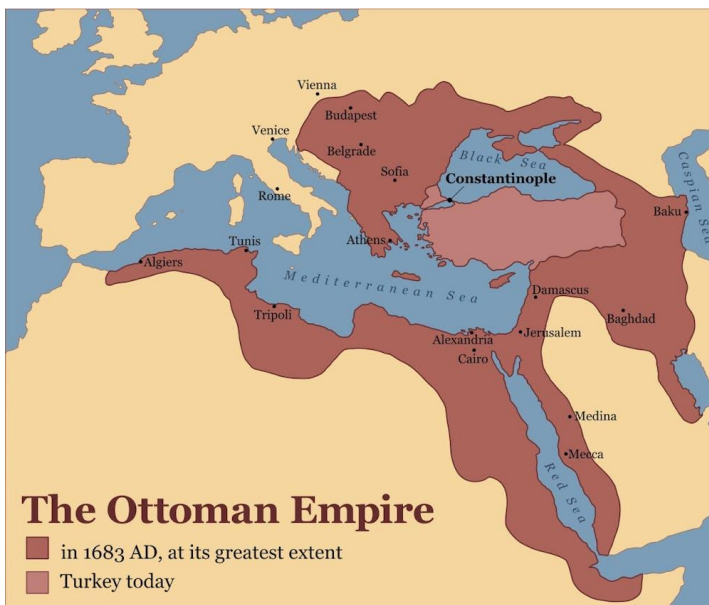

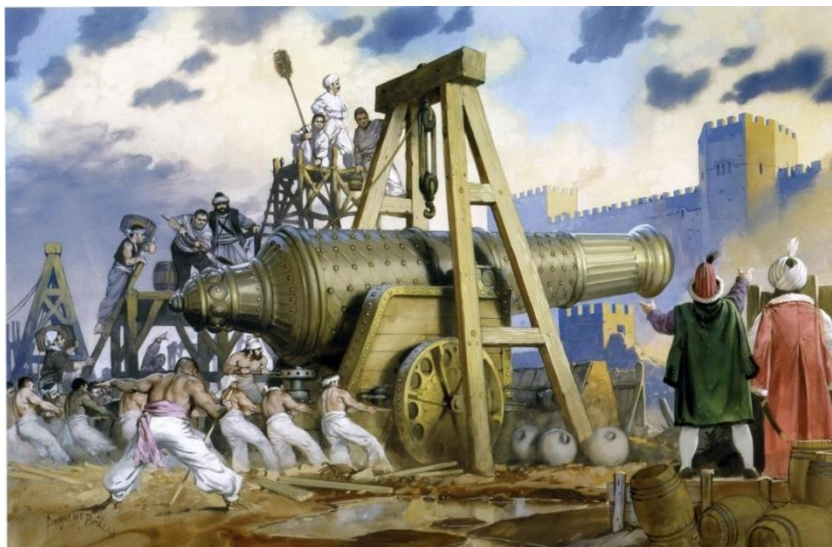
Ottomanene inntar byen i 1453

Hvem var ottomanene?

Ottomanene var et folkeslag som egentlig kom fra områder i Sentral-Asia, sannsynligvis rundt dagens Kasakhstan og Usbekistan. De var nomader og en del av det vi kaller for tyrkiske folk. I løpet av det 11. og 12. århundre begynte mange tyrkiske stammer, inkludert ottomanene, å bevege seg vestover mot Anatolia (dagens Tyrkia) på grunn av press fra andre nomadiske grupper samt mongolenes dominans i området. Ottomanene var muslimer og dyktige krigere. Riket ble grunnlagt i 1299 av Osman (derav osmanene/ottomanene), hadde sitt høydepunkt på 1500-tallet, og opphørte etter første verdenskrig i 1922.

I 1453 bestemmer sultan Mehmed II at Bysantinernes hovedstad, Konstantinopel skulle inntas. Mellom 80.000 og 100.000 soldater talte hæren som begynte å beleire byen den 6. april dette året. Ottomanene benyttet store kanoner for å fyre løs på de enorme bymurene.

Konstantinopel faller

Byens forsvar: Byen ble forsvart av en mye mindre styrke, bestående av omtrent 7 000 soldater, inkludert bysantinske tropper og leiesoldater fra Europa. Keiser Konstantin XI Palaiologos ledet forsvaret.

Angripernes taktikk: Sultan Mehmed II hadde en overlegen hær tallmessig. Utenom dette benyttet han også store kanoner for å bryte ned bymuren. En av de mest kjente hendelsene under beleiringen var bruken av en enorm kanon, kjent som "Basilica". Denne kanonen ble konstruert av en ungarsk ingeniør ved navn Orban og spilte en avgjørende rolle i å bryte ned byens murer.

Inntakelsen av byen: Etter flere ukers intens beleiring og stadige bombardementer, klarte ottomanene å lage en avgjørende åpning i byens forsvarmurer. Den 29. mai 1453 stormet de inn i byen. Keiser Konstantin XI falt i kamp, og osmanerne tok kontroll over Konstantinopel.

Hvilke konsekvenser fikk Konstantinopels fall til ottomanene?

Inntakelsen av Konstantinopel markerte først og **fremst slutten på Det bysantinske riket**, som hadde eksistert i over tusen år. For det andre ble Konstantinopel erklært som ny hovedstad i det ottomanske riket – og byen ble omdøpt til Istanbul. Videre gav erobringen av den bysantiske hovedstaden en sterk posisjon for ottomanene, og de var nå en av de mest dominerende maktene i regionen. Kontrollen over viktige handelsruter mellom Europa og Asia styrket deres strategiske posisjon.

For de muslimske ottomanene hadde erobringen også en religiøs betydning. Hagia Sofia, den store katedralen i Konstantinopel, ble omgjort til en moské, et symbol på islams seier over kristendommen i regionen.

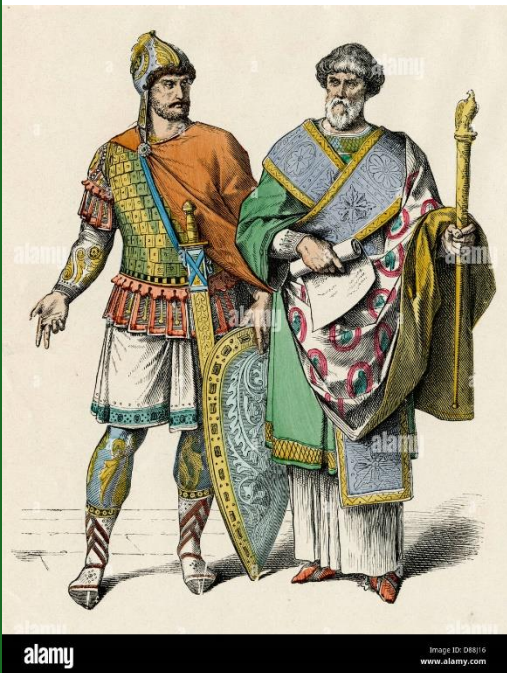
Avsluttende tanker rundt Konstantinopels fall

For innbyggerne av Konstantinopel var deres største problem at de var blitt **selvtilfredse**. De stolte blindt på de store og mektige bymurene som hadde stått i tusen år, men ignorerte teknologiens fremsteg som til slutt brøt murene. De hadde også en falsk trygghet i Hagia Sofia – den storslagne og stolte kirken som de trodde ville bringe guddommelig hjelp i nøden. I sin fornektelse over Ottomanenes inntog i byen, samlet visstnok mange mennesker seg i Hagia Sofia og ventet på at Gud skulle komme ned og redde dem fra inntrengerne.

Det er nettopp denne selvtilfredsheten og overbevisningen om ens sivilisasjons u dødelighet som ble Konstantinopels undergang. Innbyggerne trodde at deres by, som i over tusen år hadde vært det østlige kristenhetens sentrum, var beskyttet av Gud og derfor uovervinnelig. Denne forestillingen førte til at de ignorerte de voksende truslene utenfor byens murer, som Ottomanenes stadig økende makt.

Sannheten er uansett at den greske delen av dagens Tyrkia ble utslettet – en del som hadde vært gresk kulturelt og språklig i mange tusener av år. Den var nå erstattet med de tyrkiske folkene, og en ny kultur og religion tok over.

Innbyggerne i Konstantinopel var først og fremst så selvtilfredse at de ignorerte de alvorlige truslene rundt dem:

«Tror du virkelig at VÅR evige by, sentrum for kristendommen og med mektige venner og Gud på vår side, kommer til å bli utslettet i nærmeste fremtid?»

En vilkårlig bysantiner ville ledd av deg om du hadde spurt han om Konstantinopels fall noen år i forveien.

Hva kan vi lære av disse 3 sivilisasjonene som forsvant fra verdenshistorien?

Som forfatteren Victor Davis Hanson sier om disse tre sivilisasjonene: «Det ytterst sjeldne i historien finner sted fra tid til annen. Beboerne i et samfunn som kollapse, tror ikke at det usannsynlige kan skje med dem. De som erobrer dem, er ikke nødvendigvis brutale skikkelser som Gjengis Khan som dreper alle på sin vei og reiser videre. Fienden er i disse tilfellene intellektuelle, beleste og målbevisste maktpersoner. De erobrede forsto verken hvor svake de selv var, eller hvor sterke fienden var.

Felles for alle tre sivilisasjoner er at de aldri så sin egen undergang komme. De var forblindet av rikdom, makt, selvtilfredshet og en følelse av egen uovervinnelighet. Dette er en viktig lekse fra historien: Vi må studere fortiden for å unngå de samme feilene som har blitt begått gjennom årtusener. Likevel ser mange i dag med naiv sikkerhet på den vestlige verdens dominans som en evigvarende tilstand. Det er en farlig feilslutning – noe dette heftet søker å belyse.

Hvilke sterke aktører undervurderer vi i dag? Forstår vi for eksempel den reelle styrken til Kina? Hva skjer hvis Kina invaderer Taiwan og stanser verdens tilgang på mikrochipper? Vil det være mulig å stoppe dette uten å bruke atomvåpen?

Hva med Russerne og deres trusler mot Ukraina og Europa videre? Hva med Tyrkerne og presidenten Erdogan og deres trusler mot Hellas og deres øyer som ligger svært nære Tyrkias fastland?

Læren fra historien er klar: Vi må aldri ta friheten for gitt. Årvåkenhet og styrke er tidløse prinsipper, uavhengig av hvor fredelig verden kan virke. Verdens maktbalanse er skjør, og kun ved å forstå historien kan vi navigere fremtiden.

Kilder:

Gjennom hele boken:

Hanson, Victor Davis, 2024, *The End of Everything: How Wars Descend into Annihilation*

Aztekerne:

Ekern, Stener: *aztek* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 2. desember 2024 fra <https://snl.no/aztek>

Holmboe, Haakon; Opsvik, Tor: *Hernán Cortés* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 2. desember 2024 fra https://snl.no/Hern%C3%A1n_Cort%C3%A9s

Karthago:

Iddeng, Jon Wikene; Steen, Tone; Tvedt, Knut Are: *Romerriket* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 2. desember 2024 fra <https://snl.no/Romerriket>

Amundsen, Leiv; Steen, Tone; Iddeng, Jon Wikene: *Karthago* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 2. desember 2024 fra <https://snl.no/Karthago>

Konstantinopel:

Seland, Eivind Heldaas: *Konstantinopel* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 2. desember 2024 fra <https://snl.no/Konstantinopel>

Store norske leksikon (2005-2007); Seland, Eivind Heldaas: *Konstantinopels fall* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 2. desember 2024 fra https://snl.no/Konstantinopels_fall

Store norske leksikon (2005-2007); Goplen, Ådne; Fjalsett, Georg Kristoffer; Tsakos, Alexandros; Seland, Eivind Heldaas: *Bysants* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 2. desember 2024 fra <https://snl.no/Bysants>

Peksevgen, Şefik: *Det osmanske riket* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 2. desember 2024 fra https://snl.no/Det_osmanske_riket

